

COMMUNISM IN THE POST-1989 ROMANIAN LITERATURE

Marius MIHEȚ, Assistant Professor, PhD, University of Oradea

Abstract : This paper aims to examine the main characteristics of the contemporary romanian prose focusing on the communist regime. Romanian writers have to deal with complex difficulties in approaching the communist period, because of the immediate history and the metamorphosis of the society. After 25 years, the communist radiography has finally reached a stage that can explain the historical truth and the psychological recollection from various perspectives.

Keywords: (post)communism, memory, identity, history, romanian contemporary literature

Seducția judecății contrafactice. Procesul utopic al comunismului românesc

S-a spus, nu o dată, că problema comunismului în contemporaneitate s-ar fi pus altfel dacă Ceaușescu nu ar fi fost ucis. E curios cum prozatorii români, deși au avut parte de o execuție propriu-zisă, de o istorie în egală măsură reală și mistificată, scriitorii, așadar, nu au valorizat mitul lui Ceaușescu până la capăt. Nici nu au reușit să facă din dictatorul de altădată un personaj credibil. Există, totuși, o excepție, în romanul nostru postrevoluționar. Neșansa lui Dan Petru Cristea este că *Scaune de pluș* (2010) este un roman de debut, care, din păcate, nu a avut parte de cronici de întâmpinare. Abia ce a fost amintit pe ici, pe colo. Cert e că romanul informaticianului moldovean are în prim-plan taman întrebarea ce a făcut istorie în deceniile post-1989: ce-ar fi fost dacă Ceaușescu ar fi fost salvat? Dan Petru Cristea propune o recuperare burlescă a comunismului de altădată. Povestea salvării lui Ceaușescu e mai mult decât ofertantă. Dificultatea, căci ea există în asemenea scenarii riscante despre momente istorice de cotitură, ține de poveste. Ideea e la-ndemână: un informatician, Ion Cotorniță, este pus de un autor-narator, ludic și histrionic, nu o dată, să-și încrucișeze destinul cu cel al dictatorului - dușmanul prin excelență. Mai mult, el amplifică de la bun început intriga, dublând-o prin disidența informaticianului. Așadar, schimbarea de macaz e cu atât mai dramatică. Pus să aleagă între etica politică, cea socială și cea creștină, Ion renunță la revolta de altădată, și, chiar dacă nu-i face plăcere, mizează pe echilibrul în fața istoriei. Ideea e ca dictatorul să fie ascuns, câtă vreme se liniștesc mișcările sociale, pentru ca apoi, odată reasezate conștiințele, prizonierul istoriei să aibă parte de un proces corect.

Se vede treaba că scriitorii români în genere, nu doar scriitorul de față, par antrenați într-un soi de privilegiere a unui moment istoric îngăduitor. Nu insistă, însă, paradoxal, să se asigure că cititorul va reverbera autentic, poate sentimental - vorba lui Forester - cu romanul tocmai încheiat. Romanul românesc reprezentativ (de astăzi) a rămas, nu cu tot efectivul, din fericire, în zona unui imaginar specific romanului șaizecist. Fără a atinge, însă, valoarea scriitorilor din această generație. Dan Petru Cristea (n. 1951) caută să dezamorseze ineficiențele contemporanilor propunând un soi de epopoe burlescă a salvării lui Ceaușescu. În fapt, o călătorie tardivă, la firul ierbii, prin istoria proaspătă, din care unii, vom vedea, nici nu pot ieși. De altfel, *ieșirea din istorie* este una dintre preocupările eroilor - din păcate, un concept nesuștinut la nivelul ideilor din romane. Scriitorul ieșean propune, așadar, câteva

soluții de resuscitare a romanului ca recuperare a istoriei recente: accesarea unui limbaj artificial, evident subversiv, specific informaticii; o fugă-călătorie ce capătă proporții donquijotești, după ce, inițial, ea înaintează în acorduri tainic-inițiatice; căderea în farsă și grotesc; parodic și absurd. Rețete ar trebui să funcționeze. Înainte, Petru Cimpoeșu verificase la rându-i cum se poate scana social banalitatea tranziției, cu ancore destul de adânci în mentalitatea comunistă. O făcea la modul misticoid-parodic în *Simion Liftincul*, pentru ca apoi să explodeze în fragmentări absurdiste - în *Christina Domestica și Vânătorii de suflete*. Însă Dan Petru Cristea păstrează, și bine face, un cadru realist, ce ține cititorul aproape de poveste. După 17 ani de la evenimentele din 1989, cu toate că transferul spre un nou tip de societate nu este definitivat. Romanul va fi istoria picarescă a *comunismului agonizant*, prelungit până dincolo de anii 2000; nu vor lipsi, prin urmare, farsele, teatralitatea, carnavalescul etc. Călătoria tainică a dictatorului este, la un anumit nivel, o incursiune într-o Românie străină de istorie, și o alta, alarmată de tot ce ține de istoricitate. După cum sunt croiți în genere scriitorii moldoveni acționează și D. P. Cristea. Valențele religioase cresc, tot mai concret, peste o lume a tranziției, incapabilă să discearnă un adevăr ce nu se lasă nicicum confiscat. De aceea, la fel ca Lucian Dan Teodorovici, Dan Lungu, Florin Lăzărescu sau O. Nimigean, D. P. Cristea imprimă tuturor eroilor din acest roman o adevărată vocație a iertării. Pe undeva e vorba, evident, și de psihologia colectivă a unei nații ce nu-și revendică echilibrul justițiar, ci doar patima iertării – ce alternează, după caz, cu reacțiile colerice, imprevizibile din vreme în vreme. În literatura contemporană s-a propagat destul de rapid sentimentul că întoarcerea, din afară sau spre interior, ține, în România de o cultură absurdistă. Bunăoară, Herta Müller spunea într-un articol celebru că ”Pentru mine, orice călătorie în România e și o călătorie în alt timp, când nu știam niciodată ce-i întâmplare și ce înscenare în propria mea viață. Acesta e motivul pentru care am cerut mereu, în toate declarațiile mele publice, să-mi pot vedea dosarul de Securitate – lucru ce mi-a fost totdeauna refuzat din diverse motive. În schimb, existau de fiecare dată indicii că din nou, adică în continuare, eram ținută sub observație” (*Cristina și butaforia ei*, în ”Observator cultural”, nr. 244, 26 noiembrie 2009; traducere de Alexandru Al. Șahighian). Dincolo de frontiera dintre traumă și paranoia, este evident că scriitoarea germană de origine română se oprește la sentimentul contrariant al întoarcerii într-o țară mereu surprinzătoare prin aportul, niciodată intuit, de întâmplare și înscenare. Pe acest aspect mizează și Dan Petru Cristea. Drumul lui Ceaușescu spre un *no man's land*, dar care, sfidând absurdul, poate securiza un destin întârziat. Sunt interesante și scenele în care trădarea devine, pentru mulți, o șansă ce amintește de turnătorul generic de altădată. Un reflex al lumii vechi, însă atât de noi. În toată proza românească ce radiografiază comunismul se vehiculează ideea că oamenii ce populează acest spațiu nu s-au modificat etic de la epoca fanariotă încoace. Câteva excepții, printre intelectuali; în rest, în afara viziunii celor care au o etică a fidelității, toți ceilalți alimentează infidelități ariviste. În *Scaune de plus*, intelectualii ce trebuie să apere, asemeni unor cerberi absurzi, obiectul istoriei, Istoria însăși, sunt impresionați numai de personajele feminine din periplul lor de securizare a momentului istoric. Ele refac, în miezul nației, prototipul matriarhatului, și devin autorități ad hoc, impunându-și voința în fața celorlalți, prea rătăciți în istoria proaspătă. Dan Petru Cristea găsește soluția unui scenariu eficient, cu sensuri simbolice: călătoria salvării unui dictator este și drumul Istoriei pentru națiunea implicată. Multistratificat, traseul absoarbe și alte istorii mici. La fel, după modelul patentat de scriitorii noștri șaizeciști. Farmecul romanului vine din conflictul

brusc al destinelor mărunte, ce se trezesc față în față cu istoria. Dar și cu mireasma eroimului fals, al orgoliului trădării. De aici efectul maxim al cărții: felul în care individul este provocat de istoria însăși, în toate excesele ei. Iar mersul istoriei, viitorul însuși, ideea de națiune chiar, pot aparține unui singur om. Mare ispită. Grea probă a orgoliului! Din păcate, autorul nu insistă suficient pe multitudinea de subterane simbolice pe care posibilitățile amintite le pot avea în protagoniști. În orice caz, filonul este deosebit de ofertant din punct de vedere psihologic. Dincolo de toate, ideea este că Ion nu salvează doar pe Ceaușescu, ci destinul sau procesul unei națiuni învățate (dresate?) prea mult timp cu instinctul și superficialitatea. Odată ce devine conștient de responsabilizarea istoriei vii ca un fel de conștiință istorică conservată, Ion lasă deoparte revolta, se anulează ca individ, și lucrează strategic, prelucrându-și din mers simțul civic – exact educația lipsă din eul social al celorlalți. Ca roman politic și roman social, *Scaune de plus* înregistrează harta inadecvării unei țări indecise între comunism și postcomunism. De aici la romanul satiric, la alegoria lumii românești anapoda, nu e decât un pas. Iarși din păcate, scriitorul nu insistă pe această tensiune la nivelul ideilor ori parodicului, ci preferă soluționări specifice ...romantismului (eroi pozitivi și negativi, verdicte pe măsură, deconstrucții caracterologice, inflamări sentimentale, revolta civică etc.). Cert e că, deși depășit de anvergura propriilor personaje, autorul ține în frâu, greu, dar reușește, totuși, importanța valorizării etice. Indiferent de conjunctură, izbânda moralei e finalitatea istoriei recente. Așa se explică de ce călăul preia destinul victimei și invers. Dar D. P. Cristea se pare că nu renunță la utilizarea unui șablon și mai simplist, cel al basmului, din care împrumută simbolicele întâlniri picarești, precum și intervențiile providențiale. Mai mult, personajele pe care le întâlnesc protagoniștii au farmecul spontaneității; ei dezvoltă instantaneu amiciții dintre cele mai stranii, asemănătoare cu cele din basme – unde, la fel, precauția este repede părăsită. Și tot ca în basme, legăturile acestea spontane subliniază o suspectă fraternitate, benefică tiranului hăituit. Evident că, la un nivel superior, la fel ca celelalte romane despre comunism, și *Scaune de plus* va marca, fie și tangențial, problematica dialecticii morale în opoziție cu individul și societatea. De aceea, Ion nu salvează un om pentru a-l judeca printr-o etică fundamentată recent. Ci amână, dincolo de toate, momentul, pentru a reuși el însuși să depășească starea de răscruce, definitorie pentru societate în întregul ei. Mai mult, el descoperă un nou concept, de *națiune la răspântie* - o lume neștiută și imprevizibilă. Gheorghe și Miodrag participă conspirativ la întâlnirea cu fostul dictator, moș Fotea trebuie să monteze un spectacol simbolic al intuiției. Iar Ceaușescu – prin *funcția* simbolică cu care este reinvestit de memoriile colcăitoare ale celor din jur, va fixa, involuntar, firește, dar va genera destine noi și adecvări etice inedite. Paradoxul e că funcția nouă a dictatorului ajută indirect pe Ion să refacă legături vechi, să-și redefină eul social – o temă, alminteri, în toată proza contemporană despre comunism. Și încă, dincolo de noul eu social, reconstituit, Ion descoperă o Românie a superstițiilor și eresurilor, ce vor explica, de la un punct, chiar eșecurile domestice. Un alt filon interesant e – sau ar fi putut fi – romanul intelectual. Filosoful Mihai, un boem din stirpea disidentului prin vocație, este cel care tranșează silogismul etic în care se găsesc. Conflictul ideilor este, da fapt, unul al *angajării în istorie*. Prizonieratul dictatorului este necesar pentru a se definitiva ideile de Istorie și de Putere. Căci, dincolo de toate, călătoria justițiară cu dictatorul devine *un exercițiu de putere*. Aici trebuie D.P. Cristea să insiste, căci sensurile erau nesfârșite. Voința de putere trebuie să decidă, în acest punct nodal al cărții, adevărul. Reacția lui Mihai este evidentă: „marele pretin care-l ascunde de cei răi se

nimerește să aibă cele mai penibile sentimente față de cel ascuns. Ceea ce transformă actul salvării într-un mare circ filosofic”. Însă circul este deja depășit în acest moment. Căci, de-a lungul călătoriei spre nicăieri, fiecă oprire coincide cu un nou circ social, iar problema etică, atât de frapantă din perspectiva lui Mihai, eșuează, cum altfel?, într-un circ filosofic. Amestecate, scenele și discursurile avansează în strategii postmoderniste, palide, însă, și bine face autorul că le lasă așa. Circul filosofic se topește în cel social, mai cu seamă atunci când se face, iarăși spontan, un proces al comunismului; acesta „e o combinație bizară de contradicții”, se concluzionează. O calitate esențială a cărții ține de felul în care se întreține suspansul, cu metodă. Iar responsabilă pentru tensiunea narativă este, în primul rând, un soi de oralitate, ce asigură un *evazionism terapeutic* pentru bovaricele personaje – iarăși o marcă a prozei postrevoluționare. Căci personaje precum doctorul sau profesorul geodezist preferă ordinea extra-socială, prin care se pot sustrage realității istorice: „Țara a suferit, eu nu. Pentru mine, dumneata n-ai existat”, spun ei; sau „ești un mare dobitoc, problema mea e însă dacă ai avut ambiția să-i faci și pe alții să fie la fel de tâmpiți” - se adresează cel din urmă dictatorului.

Asistăm, de fapt, la *un proces al comunismului în mișcare*. Oriunde poposesc fugarii, există și o judecată. În viziunea lui Cristea, indivizii, conform cutumei psihologice, ignoră și clasează cazul dictatorului: preferă să-i spună adevăruri dureroase. Nimic mai mult. Cu toate acestea, procesul real este amânat, întrucât nimeni nu poate decide, de fapt, sursa reală a răului. Prostia, cruzimea, cinismul, manipularea exterioară? Finalul e simbolic. La Leșu Ursului, undeva dincolo de ”lumea dezlănțuită” - nume evident parodic, de loc în afara istoriei, sau de loc *sub* istorie, mai precis -, dictatorul moare uitat de lume. Dar și de procesul unei națiuni. Șansa unui popor ce-și încheie un nou ciclu tragic este salvată numai în aparență. Utopia negativă a lui Dan Petru Cristea accentuează mecanismele istoriei imediatului, când barbaria defilează în fața lucidității oricărui gest justițiar. Cu evidente resurse teatrale și cinematografice, romanul ar putea fi ușor ecranizat. Dan Petru Cristea scrie fluent, topind într-o imaginație ludică balastul realist, fără eroziuni evidente, cu umor și gust pentru proporții. Mai puțin însă pentru stil și tragic. *Scaune de pluși* merită citit ca un roman al memoriei alternative, un exercițiu de imaginație contrafactuală în care o națiune carnavalescă traversează, aparent justițiar, dialectica istoriei imediate.

Construit tot pe un exercițiu de putere este și *Ploile amare* (2011). Cartea are tot ceea ce lipsea *Scaunelor de pluș* pentru a fi un roman mare: polifonie, forță narativă, ermetism, caracterologie, echilibrul formelor, stilul funcțional. Distopia lui Alexandru Vlad lasă în urmă carnavalul și circul social ale lui Dan Petru Cristea, insistând mai abitir asupra inegalităților istorice, aflate sub pecetea unei parabole reluate la nesfârșit. Căci scriitorul clujean se remarcă și de această dată prin manipularea savantă a timpului. Bun strateg al *locului înfrânt* de istorie, de mit, ori pur și simplu de istorie, Vlad construiește marquezian o lume încarcerată – de fapt, un totalitarism tolerat - într-o unică psihologie simbolică: așteptarea. Se evidențiază în acest peisaj semi-apocaliptic Alexandru, un ciocoi travestit în mitul dintotdeauna al salvatorului. Cameleonic și neobosit histrion, el se prezintă drept regizorul unei lumi în derivă. Indivizii – piese de șah, nimic mai mult, în opinia lui – trebuie sacrificați ori instrumentați după necesități. Cu toate acestea, cititorul atent va identifica niscaiva filoane de naivitate. În fond, el nu reușește să destabilizeze lumea pe care se laudă că a supus-o prin voința ce depășește capacitățile celorlalți. Om al acțiunii, el ratează emanciparea dostoievskian: crede, greșit, că

poate anula conștiința. Iar când crimele redevin actuale, el nu e mai mult decât un Raskolnikov febril, aruncat în labirintul propriului joc de șah. Nu același lucru se poate spune despre pastorul Ilie Papuc. Chiar dacă, și el, este un regizor al lumii, un păpușar ce mizează, laolaltă cu Alexandru, la ruleta noii ordini, Ilie are viclenia strategului ce lovește, prin ricoșeu, exact în țintă. Alexandru ignoră forța manipulării spirituale și crede, de pe versantul politic, că deține avantajul istoriei imediatului. Doar că subapreciază și ordinea (psihologia) socială, transmisă prin parabole și pilde de pastorul ingenios. Lupta este inegală – din ambele puncte de vedere: pastorul Ilie are de partea lui cultura enciclopedică și strategia unui actor desăvârșit pe scena unei lumi previzibile; Alexandru se bizuie pe distanța oferită de funcția publică, dar și de autoritatea nevăzută, a regimului. Alexandru Vlad urmărește conflictul celor două centre de putere cu un fel de curiozitate specifică celui care, alături de cititor, citește cu sufletul la gură. Asistăm, așadar, la un meci parodic, în care reprizele ideologice și cele religioase reclamă, fiecare în parte, victorii dinainte programate. Toate acestea, să nu uităm, se derulează în cadrul apocaliptic – ori magic, marquezian – al ploii nesfârșite. Un potop ”amar” dintr-un alt sfârșit de lume. Alexandru Vlad alege anii șaptezeci ai secolui trecut pentru această poveste mizând, iarăși, pe un efect simbolic multiplu: ne găsim la răspântia dintre începutul ceaușismului și instaurarea, tot mai drastică, a ordonanțelor din vara lui 1971. Lumea în schimbare percepe momentul când se regenerează o lume. Alexandru ucide activistul pentru ca voința lui de putere să se poată manifesta plenar. Însă uită, ca odinioară Raskolnikov, că poți trece peste o crimă ideologică, nu și peste una sentimentală. Anca este slăbiciunea lui, și uciderea ei duce la declinul lui Alexandru, în final, la înfrângere. Dincolo de toate, Alexandru Vlad reconstituie aici, prin cuplul Alexandru-Ilie, dubletul tensionat dostoevskian, în care, frumos stilizat și intimist, discursul voinței de putere are toate datele pentru a se desfășura în voie. Nimic, însă, brebanian, în tehnica amintită. A. Vlad familiarizează cititorul cu natura imediată, îl pofteste să petreacă în poezia decorului, astfel că ceea ce era în prim-plan va epata abia într-altul, secund. Mi se pare că Alexandru Vlad e mai degrabă bănulescian în fabricarea lumii, de aici și senzația de univers familiar pentru cititor. Pompiliu va fi, în acest sens, simbolul lumii din afară, tipul *martorului*, cum aveam de-a face și în romanul șaizecist, individul ce ajunge să declare, de la marginea lumii, tăcerea obligatorie. În momentul în care profesorul Pompiliu amenință centrul acestei lumi complicate și totuși previzibile, abia atunci istoria se pornește cu adevărat, lipsită de conflictele inaugurate de Alexandru-Ilie, dar alimentată de altele, noi, la fel de savuroase. Ideea e că nimic nu se schimbă, totul se reia. Mitul potopului fiind mai mult decât grăitor în această privință.

Am ales două romane emblematice pentru receptarea comunismului în epoca post-1989. Unul, *Scaune de plus*, pentru ingeniozitatea contrafactuală, un tur de imaginație, lipsită de stridențe, aseasonată cu umor, parodic și ironie. Celălalt, *Ploile amare*, grav, o frescă a dispariției satului românesc, mutilat de succesiuni apocalitice și ideologice. Două romane aflate la poli opuși ca valorizare canonică, însă ambele sunt îndeajuns de simbolice pentru psihologia unei lumi rămase până azi în derivă. Două opțiuni și pentru publicul străin, la fel de sugestive pentru România de ieri și de azi.